

Національна академія педагогічних наук України
Інститут проблем виховання

САВЧЕНКО ІННА ДМИТРІВНА

УДК 37.013.77:373.2

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ В ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ
ДОВІРЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДОРОСЛИХ**

13.00.07– теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка.

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор
Кононко Олена Леонтіївна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
завідувач кафедри дошкільної освіти;

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Безкоровайна Ольга Володимирівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри методики викладання іноземних
мов;

кандидат педагогічних наук, доцент
Гончаренко Алла Миколаївна,
Інститут післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доцент кафедри методики та психології
дошкільної і початкової освіти.

Захист відбудеться «29» листопада 2016 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині та на офіційному сайті Інституту проблем виховання НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розіслано « 28 » жовтня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Комарівська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Процес гуманізації сучасної освіти безпосередньо пов'язаний з визнанням своєрідності та неповторності особистості, її права на самовизначення на основі власної системи суспільно значущих цінностей.

Законодавство України «Про освіту» і «Про дошкільну освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, Концепція дошкільного виховання в Україні, Державна цільова соціальна програма розвитку освіти на період до 2017 року, Базовий компонент дошкільної освіти України орієнтують освітян на створення умов для реалізації підростаючою особистістю свого природного потенціалу, формування здорової міри довіри до людського довкілля.

Витоки довірливого ставлення особистості сягають періоду дошкільного дитинства, який є сенситивним для набуття дітьми вмінь відчувати і розуміти людей, душевно, відкрито ставитися до батьків, інших членів сім'ї та вихователів, будувати з ними щирі взаємини.

Останніми роками у філософських, психолого-педагогічних, соціологічних дослідженнях зарубіжних та вітчизняних авторів інтерес до проблеми довіри суттєво зростає.

Довіра як форма міжособистісної взаємодії, задоволення якої гарантує їй відчуття внутрішнього комфорту, успіх у різних видах діяльності, кваліфікується по різному: як умова розвитку особистості (С. Джуард, Л. Маслоу, К. Роджерс, С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, О. Смирнова); моральне почуття (Л. Божович, В. Зінченко, М. Лісіна); емоційне ставлення до навколишньої дійсності, процес її саморозкриття (Л. Виготський, В. Мухіна); умова виховання гуманістичної спрямованості особистості (І. Зязюн, О. Лисенко, В. Павленчик); фактор розвитку дружби (І. Кон. М. Обозов, Р. Немов); умова виникнення і функціонування авторитету (І. Бех, В. Дорофєєв, В. Калінічев, М. Кондратьєв); інструмент гуманістичного виховання (А. Адлер, Ш. Амонашвілі, О. Безкоровайна, Г. Доман, В. Кан-Калік, С. Русова, В. Сухомлинський); умова емоційно-позитивного клімату в сім'ї (Я. Ковальчук, О. Рутман); складник соціальної компетентності дошкільників (Н. Гавриш, О. Кононко, І. Рогальська-Яблонська, Л. Лохвицька); запорука шанобливого ставлення до матері (О. Бутенко), до дорослих (А. Карнахова); чинник розвитку гуманістичного спілкування старших дошкільників (О. Козлюк); фактор виховання гуманної поведінки дітей 5-6 років (Л. Врочинська); прояв гуманних взаємин дошкільників у спільній діяльності (Л. Артемова, А. Гончаренко, А. Петровський, Т. Репіна, Є. Суботський).

Однак у більшості наукових праць вирішення означеної проблеми розглядається як фонові умова суспільно значущого розвитку особистості. Бракує досліджень, присвячених безпосередньо феномену довіри, вивченню

особливостей його становлення і розвитку в дошкільному дитинстві. Поряд із цим у реаліях життя формування довірливого ставлення дітей 5-6 років до дорослих набуває особливої гостроти у зв'язку з ускладненням людських взаємин під впливом соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві, а також з огляду на недооцінку вченими і педагогами-практиками сенситивності зазначеного вікового періоду для соціально-морального розвитку особистості.

Отже, наявними є суперечності між:

- прагненням дитини дошкільного віку довіри з оточуючими людьми та зростаючими проявами агресивності сучасного соціуму;
- спрямованістю дитини 5-6 років на особистісне спілкування з рідними і близькими дорослими та домінуванням у сучасній сім'ї та дошкільному закладі ділового спілкування;
- визнанням психолого-педагогічною наукою довіри одним із важливих механізмів гуманізації взаємин дітей і дорослих та зниженням здатності людей довірливо ставитися до інших, формалізацією стосунків з оточуючими;
- вимогами державного стандарту дошкільної освіти щодо гуманістичного стилю взаємин вихователів і батьків з дітьми та відсутністю в дошкільній педагогіці ефективної технології формування довірливого ставлення учасників взаємодії.

Таким чином, недостатня розробленість досліджуваної проблеми та необхідність подолання зазначених суперечностей зумовили вибір теми дисертації: ***«Педагогічні умови формування в дітей 5-6 років довірливого ставлення до дорослих».***

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з темою науково-дослідної роботи кафедри теорії і методики дошкільної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка «Професійна підготовка майбутнього вихователя до формування життєвої компетентності дітей дошкільного віку» (номер державної реєстрації 0116U004513). Тему затверджено Вченою радою Глухівського державного педагогічного університету (протокол № 5 від 29.12.2001 р.) та узгоджено Міжвідомчим бюро з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 25.11.2003 р.).

Мета дослідження – на основі аналізу наукових джерел з проблеми довіри як базової потреби людини теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов та методів формування у дітей старшого дошкільного віку довірливого ставлення до дорослих у дошкільному закладі та сім'ї.

Завдання дослідження:

1. Шляхом теоретичного аналізу обґрунтувати феноменологію і розкрити сутність та структуру довірливого ставлення старших дошкільників до дорослих.

2. Розробити критерії та показники, схарактеризувати рівні сформованості та визначити типи довірливого ставлення старших дошкільників до членів родини та педагогів.

3. Встановити чинники впливу на формування у дітей 5-6 років довірливого ставлення до рідних та близьких дорослих.

4. Визначити педагогічні умови та доцільні методи формування у дітей старшого дошкільного віку довірливого ставлення до дорослих у сім'ї і дошкільному закладі, експериментально перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження – процес формування у старших дошкільників довірливого ставлення до дорослих .

Предмет дослідження – педагогічні умови та методи формування у дітей старшого дошкільного віку довірливого ставлення до дорослих у дошкільному закладі та сім'ї.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: особистісно орієнтований (І. Бех, В. Сластьонін), аксіологічний (Т. Поніманська, О. Сухомлинська), діяльнісний (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн), культурологічний (Я. Коменський, В. Сухомлинський), системний (В. Ільїн) підходи; фундаментальні положення психології довіри (І. Антоненко, В. Зінченко, А. Купрейченко, Т. Скрипкіна, Ф. Фукуяма); ідеї щодо чинників і умов формування довіри (Т. Скрипкіна, К. Джонс, Д. Джордж, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм, Дж. Хоманс, Е. Еріксон); науковий доробок щодо закономірностей розвитку дітей дошкільного віку (Л. Божович, Л. Венгер, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Кононко, В. Котирло, В. Мухіна); особливості становлення та розвитку спілкування в ранньому онтогенезі (Я. Коломінський, М. Лісіна, І. Луценко, В. Павленчик, А. Рузька); концептуальні ідеї гуманістичної педагогіки (Л. Артемова, О. Безкоровайна, А. Гончаренко, О. Кононко, М. Левківський, А. Макаренко, Т. Поніманська, І. Рогальська-Яблонська, В. Сухомлинський, Л. Тарантей).

Для вирішення поставлених завдань дослідження використано **методи:**

– *теоретичні*: вивчення наукових джерел з філософії, психології, педагогіки, соціології, культурології з метою уточнення ключових понять, розроблення критеріїв і показників досліджуваного феномену; аналіз, порівняння та узагальнення емпіричних даних з метою визначення та обґрунтування педагогічних умов і методів формування довірливого ставлення дітей 5-6 років до дорослих;

– *емпіричні*: діагностичні (спостереження, бесіда, проєктивна гра, анкетування); педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи);

– *статистичні*: методи статистичного аналізу для інтерпретації та узагальнення отриманих даних; застосовано коефіцієнт лінійної кореляції К. Пірсона.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що

– *уперше*: визначено *педагогічні умови* (збагачення знань дітей про довіру, її доцільну міру, значення у виховному процесі ДНЗ та сім'ї; вправління дошкільників в умінні конструювати довірливі взаємини з дорослими; збільшення питомої ваги особистісного спілкування педагогів і батьків з дошкільниками, забезпечення його збалансованості з діловим; створення вихователями та батьками ціннісно насиченого середовища шляхом використання традиційних та інноваційних виховних методів); розкрито *сутність* довірливого ставлення дошкільника до дорослих, яке кваліфікується як вибіркова, свідома, емоційно насичена спрямованість дитини на спілкування й продуктивну взаємодію з дорослими, відкритість контактам з ними; розроблено *критерії та показники* довірливого ставлення дітей (відчуття безпеки: розкута й невимушена поведінка; оптимізм; позитивний емоційний настрій; контакт на короткій дистанції; розгорнуте мовлення; відчуття надійності; звернення з особистих та ділових питань; готовність поділитися своїми таємницями; звернення по допомогу у складних ситуаціях; упевненість у дотриманні даних обіцянок; впевненість у щирості висловлювань і поведінки: відверте та енергійне вираження своїх почуттів; використання щиросердних висловлювань; відкритий вираз обличчя, прямий погляд; узгодженість між собою жестів, міміки, інтонацій; визнання авторитетності дорослого: демонстрування своїх можливостей та досягнень; звернення з широкого кола питань, уважне вислуховування відповідей щодо них; наслідування поведінки та висловлювань; домагання позитивної оцінки; схарактеризовано *рівні* сформованості (високий, середній, низький) і *типи* довірливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до дорослих за модальністю, стабільністю та збалансованістю (надмірно довірливий, оптимально довірливий, обережно довірливий, недовірливий); встановлено вплив статі та характеру спілкування на формування у дітей довірливого ставлення;

– *уточнено*: структуру довірливого ставлення дошкільників до батьків та педагогів (компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий); зміст дефініцій «довіра» (сукупність уявлень, настроїв і поведінки, які відображають очікування дитиною 5-6 років безпечності, надійності, щирості партнера по взаємодії; її відкритість контакту з дорослим, відвертість, готовність обмінюватися з ним конфіденційною інформацією) та «недовіра» (сумнів, підозра, невпевненість дошкільника у правдивості педагога чи батька, у справдженні своїх сподівань та очікувань стосовно них, які призводять до закритості, відмови від контактів, небажання спілкуватися з ними);

– *подальшого розвитку набули* форми і методи виховання у дітей старшого дошкільного віку довірливого ставлення до рідних та близьких дорослих.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробленні та впровадженні у практику виховної роботи дошкільних навчальних закладів методики діагностування рівнів сформованості та визначення типів довірливого ставлення дітей 5-6 річного віку до вихователів

та батьків; у розробленні та впровадженні у ДНЗ комплексу тематичних занять та ігор з елементами піскової терапії циклу «Будуємо країну Довірляндію», тренінгу для батьків та педагогічної вітальні для вихователів «Стежкою довіри»; методики виховної роботи з дітьми різних типологічних груп.

Основні положення та висновки дисертації можуть бути використані у процесі фахової підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти у вищих навчальних закладах педагогічної спрямованості, у змісті курсів «Дошкільна педагогіка», «Психологія дитяча», «Основи педагогічної майстерності», «Теорія та методика співпраці з родинами», «Ознайомлення дітей із довкіллям» тощо; у системі післядипломної педагогічної освіти, аспірантами та магістрами спеціальності «Дошкільна освіта».

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* у навчальний процес Київського університету імені Бориса Грінченка (довідка № 143-Н від 25.05.2016 р.), Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 64-01/613 від 03.06.2016 р.), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 1598 від 06.06.2016 р.); у виховний процес: ясел-садка «Чебурашка» м. Глухів (довідка № 24 від 11.05.2016 р.), центру розвитку дитини «Світлячок» м. Глухів (довідка № 01–59/15 від 20.05.2016 р.), дошкільного навчального закладу № 83 «Дзвіночок» м. Полтава (довідка № 02-03/49 від 19.05.2016 р.), дошкільного навчального закладу № 28 «Малюток» м. Бердянськ (довідка № 123 від 03.06.2016 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати оприлюднено автором на науково-практичних та науково-методичних заходах різних рівнів: *міжнародних* – «Передшкільна освіта: проблеми та перспективи» (Миколаїв, 2008); «Нові виміри сучасного світу» (Мелітополь 2011); «Психолого-педагогические основы проектирования инновационной образовательной среды» (Брянск, 2012); «Преимственность между дошкольным и начальным общим образованием в условиях введения Федерального государственного образовательного стандарта» (Таганрог, 2013); «Этнопедагогика: история и современность» (Мозырь, 2013); «Психолого-педагогичний супровід формування життєвої компетентності дітей дошкільного та шкільного віку» (Умань, 2013); «Актуальні питання сучасної педагогіки та психології: науки і дискусії» (Львів, 2014), «Безпека життєдіяльності та охорона здоров'я дітей дошкільного віку» (Переяслав-Хмельницький, 2015); «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (Кам'янець-Подільський, 2016); *всукраїнських* – «Процес виховання у координатах духовного розвитку особистості» (Київ, 2013); «Виховний потенціал сучасної освіти: теоретичні засади та практичні досягнення» (Київ, 2014); «Природнича освіта і наука для сталого розвитку України: проблеми і перспективи» (Глухів, 2014); «Соціалізація та виховання особистості в умовах сьогодення» (Умань, 2014); «Дошкільна освіта: від традицій до інновацій» (Суми, 2015); «Модернізація структури та змісту початкової освіти на засадах

компетентнісного та комунікативного підходів» (Глухів, 2015); «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної роботи» (Глухів, 2015); «Інноваційні освітньо-виховні стратегії в сучасному світі: змістовний та технологічний аспекти» (Суми, 2015), «Концептуальні проблеми модернізації сучасної системи освіти на засадах формування духовно-патріотичних цінностей студентської молоді» (Бар, 2016), «Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи» (Полтава, 2016), «Психолого-педагогічні та політичні проблеми у трансформаційних процесах українського суспільства» (Кременчук, 2016): «Актуальні проблеми практичної психології» (Глухів, 2012–2013).

Публікації. Результати дисертації висвітлено в 14 одноосібних публікаціях, з яких 6 статей у вітчизняних наукових фахових виданнях, 2 статті у зарубіжних періодичних виданнях, 2 статті у наукових виданнях України, 4 статті у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (264 позиції, з них 15 іноземною мовою), 19 додатків на 70 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 252 сторінки, з них 182 сторінки основного тексту. Робота містить 15 таблиць та 5 рисунків на 25 сторінках (із них 3 таблиці на 1 повну сторінку в основному тексті дисертації).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методологічну основу, методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – «**Теоретичні аспекти дослідження довірливого ставлення до дорослих у ранньому онтогенезі**» – узагальнено теоретико-експериментальні джерела з досліджуваної проблеми; уточнено зміст поняття «довірливе ставлення», розкрито сутність та структуру довірливого ставлення дітей дошкільного віку до дорослих.

У процесі аналізу психолого-педагогічних досліджень з'ясовано, що зміст поняття «довірливе ставлення» визначається вченими через аналіз категорій «довіра» і «ставлення». Під «довірою» розуміють феномен, який характеризує відкриті, щирі, дружні відносини між людьми, що ґрунтуються на взаємних зобов'язаннях. Довіру кваліфікують як особливий стан моральної свідомості, що виявляє себе у моральних почуттях.

Антропологією довіра розглядається як категорія етики і моралі (І. Кант, С. Франк, В. Соловійов, М. Бердяєв, І. Ільїн); аксіологічна категорія

(Б. Рутковський, Я. Янчев, О. Бондаревська, Б. Поршнев); умова розвитку особистості (Н. Амяга, С. Джурад, К. Рождерс, Л. Маслоу); умова виникнення й функціонування авторитету (В. Дорофєєв, М. Кондратьєв, В. Калінічев); умова формування різноманітних форм спілкування (В. Сафонов, О. Хорошилова, О. Смирнова, К. Абульханова-Славська); почуття особистості (Л. Божович, В. Зінченко, Т. Скрипкіна, М. Лісіна, В. Мухіна); взаємне ставлення партнерів (Я. Коломінський).

Психологи характеризують довіру в контексті ставлення, як цілісну систему індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності (В. Мясіщев), що поділяється на ставлення до себе, до інших людей і до світу (Б. Ананьєв, В. Мясіщев, С. Рубінштейн, Т. Скрипкіна); метаставлення (І. Антоненко); психологічне ставлення, що охоплює основні компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий (А. Купрейченко).

Педагогіка тлумачить довіру як метод виховання (Ш. Амонашвілі, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Русова, І. Ільїн), умову формування гуманних відносин, що ґрунтуються на довірливому ставленні до партнера по спілкуванню і взаємодії (Л. Артемова, А. Гончаренко, Т. Поніманська, В. Павленчик, О. Киричок, О. Козлюк, Т. Алексєєнко, О. Косарева).

Поняття «довірливе ставлення» узагальнено трактується в наукових джерелах як інтерес і повага до партнера, регулятор характеру взаємин, що має у структурі когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти (А. Купрейченко, Т. Скрипкіна); уявлення про потреби, які задовольняються у процесі взаємодії з партнером по спілкуванню; передчуття задоволення і позитивні емоційні оцінки партнера; розслаблення і безумовну готовність виявляти стосовно нього добру волю, виконувати дії, що сприяють успішній співпраці. Зокрема, довірливе ставлення конкретизується як особливий стиль взаємодії (Л. Скрябіна), зумовлений індивідуально-психологічними та особистісними особливостями сторін, спрямований на спільне подолання труднощів, творче самовираження, спільний пошук сенсу, переживань, рефлексії (А. Поліна, Т. Симонова); суб'єктивно пережиті вибіркові зв'язки, засновані на прояві довіри до подій, до себе та інших людей (Л. Тарантей).

Принциповою для дисертаційного дослідження є теза стосовно того, що формування довірливого ставлення дітей до дорослих реалізується в провідній на певному віковому етапі формі спілкування, зумовлюється комунікативною потребою (К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, О. Кононко, М. Лісіна, В. Мухіна, О. Смирнова) і залежить від особистісних якостей дорослих (В. Бормотова, А. Сидоренков).

Узагальнення наукових поглядів дало можливість розкрити сутність *довірливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до дорослих* як вибірково, свідому, емоційно насичену спрямованість дитини на спілкування й продуктивну взаємодію з дорослими, відкритість контактам з ними.

Структурними компонентами довірливого ставлення старших дошкільників до дорослих виокремлено: *когнітивний* (уявлення дитини про дорослого як учасника довірливих взаємин, знання його моральних якостей, вміння розповісти про своє ставлення та адекватно схарактеризувати дорослого як вартого/не вартого довіри); *емоційно-ціннісний* (здатність дошкільника емоційно сприймати, диференціювати, оцінювати властивості дорослого, надавати їм значення та особистісного смислу, емоційно реагувати на прояви довірливого/недовірливого ставлення до себе); *поведінковий* (здатність дитини 5-6 років проявляти довірливе ставлення до дорослих своїми діями та вчинками, керуватись моральними еталонами, контролювати та регулювати свої емоційні, вербальні та поведінкові прояви).

У *другому розділі* – **«Експериментальне вивчення особливостей довірливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до дорослих»** – розроблено критерії та показники, схарактеризовано рівні сформованості та визначено типи довірливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до дорослих; з'ясовано чинники впливу (вік, стать, характер спілкування) на процес його формування.

Для розроблення критеріїв і показників сформованості в дітей 5-6 років довірливого ставлення виокремлено мінімально достатній комплекс чотирьох якостей дорослого, які продукують довіру дитини до нього: безпечність, надійність, щирість, авторитетність.

Відповідно, критеріями визначено прояви ставлення дітей:

- *відчуття безпеки* (показники: розкута й невимушена поведінка; оптимізм, позитивний емоційний настрій; контакт на короткій дистанції; розгорнуте мовлення);
- *відчуття надійності* (показники: звернення з особистих та ділових питань; готовність поділитися своїми таємницями; звернення по допомогу у складних ситуаціях; упевненість у дотриманні даних обіцянок);
- *впевненість у щирості висловлювань і поведінки* (показники: відверте та енергійне вираження своїх почуттів; використання щиросердних висловлювань, відкритий вираз обличчя, прямий погляд; узгодженість між собою жестів, міміки, інтонацій);
- *визнання авторитетності дорослого* (показники: демонстрування своїх можливостей та досягнень; звернення з широкого кола питань, уважне вислуховування відповідей щодо них; наслідування поведінки та висловлювань; домагання позитивної оцінки).

Експериментальною базою дослідження стали ДНЗ «Чебурашка» і «Світлячок» м. Глухова, Сумської області; ДНЗ № 83 «Дзвіночок» м. Полтава; ДНЗ № 26 «Малютко» м. Бердянськ. Констатувальним етапом дослідження було охоплено 512 осіб: 202 дитини, 91 вихователь та 219 членів сім'ї (переважно батьки). До експериментальної групи (ЕГ) та до контрольної (КГ) увійшло по 101 дитині.

Оскільки довірливе ставлення інтегрує в собі результати пізнання конкретного дорослого, усі емоційні відгуки та поведінкові відповіді на нього, остільки рівні сформованості довірливого ставлення на основі зазначених критеріїв та показників схарактеризовано за структурними компонентами досліджуваного феномену – когнітивним, емоційно-ціннісним, поведінковим.

У результаті констатувального етапу визначено групи дітей з низьким, середнім і високим рівнем сформованості структурних компонентів довірливого ставлення.

За когнітивним компонентом високий рівень виявлено у 33,6 % дітей експериментальної групи (ЕГ) та 32,8 % контрольної групи (КГ); середній – у 50,6 % досліджуваних ЕГ та 51,4 % КГ; низький – у 15,8 % дошкільників ЕГ та 15,8 % КГ.

За емоційно-ціннісним компонентом високий рівень виявлено у 27,3 % дітей ЕГ та 49,6 % КГ; середній – у 61,9 % досліджуваних ЕГ та 45,5 % КГ; низький – у 10,8 % дошкільників ЕГ та 4,9 % КГ.

За поведінковим компонентом високий рівень виявлено у 18,5 % дітей ЕГ та 18,8 % КГ; середній – у 70,4 % досліджуваних ЕГ та 65,5 % КГ; низький рівень – у 13,8 % дошкільників ЕГ та 15,7 % КГ.

Зважаючи на модальність, стабільність та збалансованість компонентів в особистісному інтегралі «довірливе ставлення дітей до рідних та близьких дорослих», визначено чотири типи довірливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до педагогів і батьків – оптимально довірливий, обережно довірливий, надмірно довірливий, недовірливий. Зафіксовано розподіл дітей за типами довірливого ставлення з урахуванням статі.

Діти з *оптимально довірливим типом* (37,6 % дітей ЕГ та 42,0 % КГ) виявляють довіру батькам та певним педагогам; відкрито й широко контактують з ними; знають, чого від кожного з них можна очікувати; цінують їхню компетентність, щирість взаємин з ними, яскраво виявляють позитивні почуття, обирають об'єкт довіри залежно від змісту інформації, якою хочуть поділитись, та її конфіденційності; поведуться в присутності цих дорослих вільно, впевнено, розкуто, виявляють ініціативу й креативність; звертаються по допомогу лише у разі необхідності, уважно вислуховують пояснення, беруть до уваги поради та зауваження; демонструють свої досягнення, домагаються від дорослих схвальної оцінки; спілкуються на короткій дистанції; знання, ставлення та поведінка збалансовані між собою, визначаються позитивною модальністю та стабільністю проявів. До означеного типу належало 39,3 % хлопчиків, 38,4 % дівчаток.

Обережно довірливий тип (47,5 % дітей ЕГ та 48,0 % КГ) виявляють діти, що до рідних і близьких дорослих ставляться з певною пересторогою, намагаються передбачити ймовірні ризики та виробити захисну тактику поведінки; уникають необхідності ділитися своїми таємницями; свої очікування пов'язують з конкретною життєвою ситуацією; рідко ініціюють контакти, водночас позитивно реагують на пропозиції дорослих діяти спільно;

переважають емоційно напружений стан, недостатньо впевнена поведінка, стриманість у демонструванні своїх досягнень у поєднанні із зацікавленістю в позитивних оцінках дорослих; з повагою ставляться до їхньої обізнаності, у складній ситуації звертаються до них по допомогу; надають перевагу контактам на безпечній для себе дистанції; поінформованість обмежена, уміння цінувати взаємини з дорослими ситуативне, здатність проявляти довіру до дорослих недостатня. Названий тип діагностовано у 44,6 % хлопчиків, 54,3 % дівчаток.

Діти з *надмірно довірливим типом* (3,9 % дітей ЕГ та 1,9 % КГ) довіряють практично усім – рідним, знайомим, чужим людям; відкрито виражають готовність контактувати; для них характерні плинність задумів, нездатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати та реально оцінювати ситуацію і людей; вони вирізняються конформною поведінкою, залежать від контролю та оцінок авторитетних інших; легко приймають думку та добровільно виконують вимоги не лише рідних і близьких, а й сторонніх людей; внаслідок надмірної ідеалізації дорослих втрачають відчуття особистої безпеки; контактують на короткій дистанції; поінформованість поверхнева, уміння цінувати надійні взаємини та виявляти адекватну міру довіри розвинені на зародковому рівні. Надмірну довіру виявляють лише дівчатка (5,5 %).

Респонденти з *недовірливим типом* (10,8 % дітей ЕГ та 8,9 % КГ) ставляться до людей упереджено, з пересторогою; прояви їхньої довіри ситуативні, приховані, невиразні; вони уникають близьких контактів з більшістю людей, окрім одного-двох (когось із дорослих або однолітків); з недовірою ставляться до їхніх схвалень та заохочень, очікують підступу; у разі дискомфорту залишають за собою можливість втечі (фізичної чи психологічної); більшість часу проводять на самоті або з приємним однолітком; поінформованість переважає над умінням цінувати взаємини та виявляти довіру до інших. Означений тип зафіксовано у 16,1 % хлопчиків і 4,2 % дівчаток.

Дівчата порівняно з хлопчиками більш довірливі. До надмірно довірливого типу належали тільки представниці жіночої статі. Схильні до стабільного прояву довірливого ставлення до окремих дорослих 28,8 %, що на 17,6 % більше у порівнянні з хлопчиками. Більшість представників чоловічої статі (27,6 %) обережні у вияві довіри, демонструють її ситуативно. Недовірливих дошкільників серед хлопчиків на 3,4 % більше, ніж дівчаток.

З метою визначення впливу характеру спілкування на сформованість довірливого ставлення дітей 5-6 років до дорослих проведено спостереження за перебігом взаємодії досліджуваних з вихователями ДНЗ і батьками та бесіду з останніми.

У результаті спостереження за взаємодією вихователів з дітьми та бесіди виявлено тенденцію до заміщення у процесі взаємодії особистісного спілкування діловим і пізнавальним. Зафіксовано недостатню

поінформованість педагогів про методи формування довірливих взаємин з дошкільниками. Виявлена недооцінка практичними працівниками цілеспрямованого формування у старших дошкільників довіри до рідних та близьких дорослих актуалізувала необхідність визначення педагогічних умов та методів оптимізації освітнього процесу в цьому контексті.

Отримані дані засвідчили, що батьки недостатньо обізнані щодо сутності поняття «довірливе ставлення», недооцінюють значення дошкільного дитинства для формування оптимального рівня довірливого ставлення до різних дорослих. Поза увагою респондентів залишився той факт, що позбавлення дітей дошкільного віку повноцінного особистісного спілкування, заміщення його діловим, обмеження самостійності та невміння дорослих бути стосовно них надійними людьми деформують дитячо-батьківські взаємини, позбавляють їх належної міри довіри.

Визначено чинники, що заважають формуванню довірливого ставлення дітей 5-6 років до дорослих: порушення дорослими обіцянок, омана очікувань, позбавлення комунікації внаслідок постійної зайнятості, неуважність, відмова підтримати і допомогти у скрутних або конфліктних ситуаціях, невміння зберігати таємниці, обговорення поведінки дитини з іншими дорослими (дітьми) в її присутності, обмеження самостійності, несправдливе ставлення, страх покарання, насміхання, негативне емоційне тло спілкування.

У третьому розділі – «Теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов і методів формування у дошкільників довірливого ставлення до дорослих» представлено комплекс педагогічних умов, визначено доцільні методи формування досліджуваного феномену та шляхи їх реалізації у виховному процесі ДНЗ. Здійснено експериментальну перевірку їхньої ефективності.

Педагогічними умовами формування у дітей старшого дошкільного віку довірливого ставлення до дорослих в сім'ї і дошкільному закладі визначено такі: збагачення знань дітей про довіру, її доцільну міру, значення у виховному процесі ДНЗ та сім'ї; вправлення дошкільників в умінні конструювати довірливі взаємини з дорослими; збільшення питомої ваги особистісного спілкування педагогів і батьків з дошкільниками, забезпечення його збалансованості з діловим; створення вихователями та батьками ціннісно насиченого середовища шляхом використання традиційних та інноваційних виховних методів.

Під час реалізації вони розглядалися у комплексній дії як рівнозначущі, взаємодоповнювальні і взаємозумовлені. Реалізація педагогічних умов формування довірливого ставлення старших дошкільників до батьків і вихователів передбачала використання колективних, групових та індивідуальних форм роботи з дітьми різних типологічних груп одночасно за трьома напрямками – безпосередньо з дітьми, а також з батьками та вихователями.

Перша педагогічна умова – збагачення знань дітей про довіру, її доцільну міру, значення у виховному процесі ДНЗ та сім'ї – передбачала використання таких методів, як читання художніх творів з наступним аналізом вчинків героїв та їх наслідків, авансування довіри, надання доручень, заохочення. З метою об'єктивізації проблемних ситуацій використовувалися казки В. Сухомлинського, що трансформувалися у гру-драматизацію і завдяки ігровим перевтіленням сприяли формуванню емоційної сфери дошкільника. Після завершення аналізу та розігрування казки проводилися ігри морально-етичного спрямування: «Хто у світі найлихливіший», «Хто вартий довіри», «Чарівні слова».

Провідною формою роботи було обрано тематичні заняття. Для реалізації цієї педагогічної умови розроблено серію таких занять: «Про довіру та довірливу людину», «Людина, що заслуговує на довіру», «Спілкування з відкритим серцем», «Відчинити двері довіри й добру». З дошкільниками певних типологічних груп проводилися заняття «Світ людей», «Світ наших емоцій», «Секрети довіри», «Вчинок та його наслідки».

Другу педагогічну умову – вправління дошкільників в умінні конструювати довірливі взаємини з дорослими – було реалізовано за допомогою ігрових методів (тренінгових ігор і вправ, психогімнастики, пантомімічних етюдів).

З метою удосконалення вмінь дітей виявляти емоції і почуття до дорослих у соціально прийнятних формах, розширення досвіду оцінювання людей з огляду на їхню чесність, щирість, надійність, здатність допомогти і підтримати, застосовувались тренінгові ігри та вправи. Їх використання сприяло формуванню емоційної грамоти («Упізнай і передай емоцію», «Папуга», «Зроби правильно»), вдосконаленню вмінь дітей розуміти й цінувати моральні якості партнера («Чарівні окуляри», «Що у нас спільного», «За що мене любить мама»), розвитку вміння визначати безпечні і небезпечні ситуації взаємодії з дорослими («Вмій сказати «ні»», «Незнайомець», «Корабель серед скель» та ін.).

Упровадження психогімнастичних вправ ознайомлювало дітей з елементами техніки виразних рухів, формувало вміння узгоджувати дії («Сороконіжка», «Що і коли я відчуваю») і чергувалося з пантомімічними етюдами, спрямованими на формування емоційної сприйнятливості, вдосконалення вмінь розуміти й цінувати моральні якості партнера, розвиток вміння визначати безпечні й небезпечні ситуації.

Оскільки досліджувані *оптимально довірливого* типу не потребували спеціальних впливів, вони брали участь у виховних заходах, розрахованих на всю групу. До змісту роботи з дітьми *надмірно довірливого* типу увійшли: психогімнастичні вправи та пантомімічні етюди («Хитра лисиця і заєць», «Стара бабуся»), рухливі ігри («Безпечна відстань», «Стрибок через струмок», «Вільне падіння»); тренінг безпечної поведінки, який сприяв формуванню вмінь встановлювати та підтримувати оптимальну (безпечну) дистанцію;

організація проблемних ситуацій вправляла в умінні виявляти довірливе ставлення до дорослих різної спорідненості.

Робота з досліджуваними *обережно довірливого* типу спрямовувалася на корекцію негативного досвіду особистісних взаємин, формування позитивного образу вихователя та рідних дорослих (батька, матері, бабусі або дідуся) шляхом залучення їх до спільної діяльності, позиціонування досліджуваними 5-6 років себе як активних учасників та ініціаторів взаємодії. Для цього застосовувались психогімнастичні вправи («Чесність», «Зарозумілість», «Скажи навпаки», «Портрет найкращого друга»); вправи на зняття відчуження («Чарівні окуляри», «Зіпсований телефон», «Дзеркало») та розвиток самооцінки («Ура переможцю», «Добрі слова», «Я-різний»); обговорення конфліктних ситуацій.

Виховна робота з дітьми *недовірливого* типу була зорієнтована на здобуття ними позитивного практичного досвіду взаємодії з батьками і вихователями, розвиток комунікативних умінь шляхом залучення у довірливий діалог. Виконання разом з батьками і вихователями психогімнастичних вправ забезпечувало тілесний контакт, нейтралізувало міжособистісну напругу («Спіймай-но», «Здогадайся, хто кличе», «Міні-футбол»). Проведення тренінгових ігор удосконалювало вміння використовувати у спілкуванні вербальні та невербальні засоби («Спілкування руками, інтонацією, мімікою, пантомімікою»). Розвитку емоційної сприйнятливості сприяло використання адаптованих завдань із дидактичного посібника Л. Кузнецової «Екран мого настрою».

Для реалізації *третьої педагогічної умови – збільшення питомої ваги особистісного спілкування педагогів і батьків з дошкільниками, забезпечення його збалансованості з діловим* – застосовано спеціально розроблений комплекс ігор з елементами піскової терапії циклу «Будуємо країну Довірляндію». Їх використання поєднувалося з такими методами і прийомами, як довірливі бесіди, авансування довіри, пантомімічні етюди, що навчали дошкільників розпізнавати і засвоювати форми вияву почуттів, вербалізувати свої переживання, настрої, усвідомлювати чинники, що їх викликали. Збільшення питомої ваги особистісного спілкування недовірливих та обережно довірливих дітей з дорослими передбачало заповнення ними разом з батьками дванадцяти розділів «Щоденника мого життя». За допомогою фотографій, малюнків, літературних нарисів досліджувані розповідали про свою сім'ю, домашніх улюбленців, друзів, цікаві справи, описували мрії і досягнення. Робота з щоденником сприяла усвідомленню дітьми 5-6 років свого місця у найближчому соціумі.

Четверту педагогічну умову – створення вихователями та батьками ціннісно насиченого середовища шляхом використання традиційних та інноваційних виховних методів – забезпечувала методична підготовка вихователів та просвітницька робота з батьками.

Консультативно-просвітницька *робота з вихователями* передбачала розширення й поглиблення знань про довіру, її значення, чинники сприяння і гальмування, сучасні технології виховання. Педагогів ознайолювали з психолого-педагогічними основами формування довірливого ставлення; з методами, засобами та прийомами удосконалення вміння викликати і підтримувати довірливе ставлення до себе у дошкільників. Робота реалізувалась через використання таких методів: тренінгові ігри і вправи, пантомімічні етюди, і форм освітньої роботи: педагогічна вітальня, лекції, дискусії, педагогічні ради, методичні семінари-практикуми, пам'ятки тощо.

Просвітницька *робота з батьками* спрямовувалась на розвиток у них рефлексії, емоційної чуйності, гуманізації сімейних взаємин. Робота з батьками мала практико-орієнтований характер й адресувалась усім членам родини. Згідно з планом, який складався для кожної ЕГ, дорослі залучалися до творчого пошуку з використанням традиційних методів (бесіди, ігри) і форм (батьківські збори, конференції, консультації) та інтерактивних форм (презентація родин, написання твору-роздуму, «зустрічі на педагогічних вітальнях») і методів (тренінг «Стежкою довіри», «Інвентаризація проблем»).

Аналіз даних контрольного замірювання продемонстрував, що кількість дітей з високим рівнем сформованості *когнітивного компоненту* довірливого ставлення в ЕГ збільшилася на 35,8 % (з 33,6 % до 69,4 %). Порівняно з цим кількість дітей з таким рівнем у КГ збільшилась лише на 0,8 % (з 32,8 % до 33,6 %). Ефективність проведеної роботи засвідчує той факт, що в ЕГ дітей з низьким рівнем сформованості за когнітивним компонентом довірливого ставлення, яких на етапі констатації було виявлено 15,8 %, на контрольному етапі не зафіксовано. У той самий час кількість таких дошкільників в КГ становила 4,9 %.

Результати кореляційного аналізу вказують на наявність достовірних розбіжностей у розподілі дітей КГ та ЕГ за сформованістю когнітивного компоненту довірливого ставлення до дорослих ($r=0,72$; $k \geq 1$ %). Виявлено відсутність статистично достовірних змін ($r=0,43$; $k \geq 1$ %) у розподілі дітей КГ порівняно з констатувальним етапом. Водночас в ЕГ зафіксовано статистично достовірні зміни у розподілі досліджуваних.

Констатовано зміни у рівнях сформованості *емоційно-ціннісного компоненту* довірливого ставлення дітей 5-6 років до дорослих. Кількість досліджуваних ЕГ з високим рівнем сформованості емоційно-ціннісного компоненту збільшилась на 31,1 % (з 27,3 % до 58,4 %). На 5,4 % (з 25,3 % до 30,7 %) збільшилась чисельність досліджуваних у КГ з високим рівнем довірливого ставлення. Водночас дітей ЕГ з низьким рівнем сформованості емоційно-ціннісного компоненту, яких на констатувальному етапі було 10,8%, на контрольному не зафіксовано, на відміну від дітей КГ. Їх кількість на контрольному етапі зменшилась на 7,9 % і становила 4,9 %.

Наявність достовірних відмінностей у досліджуваних ЕГ та КГ щодо сформованості емоційно-ціннісного компоненту довірливого ставлення на

констатувальному та контрольному етапах дав змогу здійснити статистичний аналіз отриманих результатів. Так, за рівнем сформованості емоційно-ціннісного компоненту розподіл досліджуваних ЕГ на контрольному етапі статистично достовірно відрізняється від їх розподілу на констатувальному ($r=0,98$; $k \geq 1$ %). Разом із тим не зафіксовано статистично достовірних розбіжностей у розподілі дітей КГ на етапі контрольного етапу порівняно з констатувальним за рівнями сформованості емоційно-ціннісного компоненту довірливого ставлення до дорослих ($r=0,34$; $k \geq 1$ %).

Аналіз кількісного складу рівнів сформованості *поведінкового компоненту* у досліджуваних засвідчує тенденцію до збільшення на 33,7 % (з 15,8 % до 49,5 %) кількості дітей ЕГ з високим рівнем сформованості зазначеного компоненту довірливого ставлення за рахунок зменшення відповідної кількості дошкільників з низьким (на 13,8 %) і середнім (на 20,0 %) рівнями. Це свідчить про ефективність проведеної виховної роботи на формуальному етапі. У КГ зафіксовано незначне, на 6,8 % (з 18,8 % до 25,6 %), збільшення кількості дітей з високим рівнем сформованості діяльнісного компоненту довірливого ставлення до дорослих.

Розбіжності у сформованості поведінкового компоненту в ЕГ і КГ дошкільників між показниками констатувального і контрольного експериментів виявилися подібними до зафіксованих щодо емоційно-ціннісного та когнітивного компонентів. Отже, розподіл досліджуваних ЕГ на контрольному етапі статистично достовірно відрізняється від розподілу на констатувальному ($r=0,76$; $k \geq 1$ %). Не зафіксовано статистично достовірних розбіжностей у розподілі дітей КГ на етапі контролю порівняно з констатувальним етапом дослідження за рівнями сформованості діяльнісного компоненту довірливого ставлення до дорослих ($r=0,25$; $k \geq 1$ %).

Аналіз отриманих на контрольному етапі даних та їх порівняння із даними констатувального експерименту дали змогу зафіксувати відмінності у загальному розподілі дітей за типами довірливого ставлення до дорослих (табл.).

Таблиця

Динаміка розподілу дітей 5-6 років за типами довірливого ставлення до дорослих

Тип ставлення	Кількісний склад, у %					
	Експериментальна група		Динаміка	Контрольна група		Динаміка
	Констатувальний етап	Контрольний етап		Констатувальний етап	Контрольний етап	
Оптимально довірливий	37,8	59,5	+21,7	41,6	46,6	+5,0
Обережно довірливий	47,5	40,5	-7,0	47,5	45,6	-1,9
Надмірно довірливий	3,9	0	-3,9	1,9	2,9	+1,0
Недовірливий	10,8	0	-10,8	8,9	4,9	-4,0

Порівняння кількісних даних після завершення формувального експерименту засвідчило істотну різницю в розподілі дітей ЕГ та КГ за типами довірливого ставлення. Встановлено збільшення чисельності дітей оптимально довірливого типу (на 21,7 % ЕГ та 5,0 % КГ) у результаті зменшення кількості досліджуваних обережно довірливого типу. Констатовано відсутність дітей ЕГ недовірливого та надмірно довірливого типів, на відміну від КГ.

Зменшення кількості досліджуваних надмірно довірливого типу в ЕГ (на 3,9 %; у КГ їх число збільшилося на 1,0 %) відбулося за рахунок їх переходу до інших типів довірливого ставлення. Аналіз результатів засвідчив зменшення кількості дітей недовірливого типу (на 10,8 % – ЕГ, 4,0 % – КГ), що свідчить про ефективність проведеної виховної роботи.

Встановлено кількісні зміни у розподілі дітей за типами довірливого ставлення відповідно до статі. Чисельність дівчаток оптимально довірливого типу збільшилась на 17,1 % за рахунок зменшення кількості обережно довірливого (на 20,8 %), надмірно довірливого (на 2,8 %) та недовірливого (на 4,6 %) типів.

Збільшення кількості хлопчиків обережно довірливого типу на 6,0 % та оптимально довірливого типу на 4,2 % відбулось за рахунок зменшення на 10,2 % досліджуваних з недовірливим типом ставлення. На нашу думку, це підтверджує більшу лабільність, довірливість дівчаток порівняно з хлопчиками.

Таким чином, достовірні зміни в розподілі досліджуваних за рівнями сформованості та у розподілі дітей ЕГ за типами довірливого ставлення засвідчили ефективність визначених педагогічних умов та методів виховної роботи з формування у дітей 5-6 років довірливого ставлення до дорослих.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано новий підхід до вирішення актуальної проблеми формування у дітей 5-6 років довірливого ставлення до дорослих. Результати дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання завдань і дали підстави для таких висновків:

1. Теоретичний аналіз досліджень з проблеми формування довірливого ставлення особистості засвідчив її актуальність, багатоаспектність і водночас недостатню вивченість.

Шляхом теоретичного аналізу розкрито сутність довірливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до дорослих. Під ним розуміємо вибіркочку, свідому, емоційно насичену спрямованість дитини на спілкування й продуктивну взаємодію з дорослими, відкритість контактам з ними.

Структурними компонентами довірливого ставлення старших дошкільників до дорослих виокремлено: *когнітивний* (уявлення дитини про дорослого як учасника довірливих взаємин, знання його моральних якостей,

вміння розповісти про своє ставлення та адекватно схарактеризувати дорослого як вартого/не вартого довіри); *емоційно-ціннісний* (здатність дошкільника емоційно сприймати, диференціювати, оцінювати властивості дорослого, надавати їм значення та особистісного смислу, емоційно реагувати на прояви довірливого/недовірливого ставлення до себе); *поведінковий* (здатність дитини 5-6 років проявляти довірливе ставлення до дорослих своїми діями та вчинками, керуючись моральними еталонами, контролювати та регулювати свої емоційні, вербальні та поведінкові прояви).

Розроблено критерії і відповідні показники сформованості довірливого ставлення дітей 5-6 років до дорослих: *відчуття безпеки* (показники: розкута й невимушена поведінка; оптимізм, позитивний емоційний настрій; контакт на короткій дистанції; розгорнуте мовлення); *відчуття надійності* (показники: звернення з особистих та ділових питань; готовність поділитися своїми таємницями; звернення по допомогу у складних ситуаціях; упевненість у дотриманні даних обіцянок); *впевненість у щирості висловлювань і поведінки* (показники: відверте та енергійне вираження своїх почуттів; використання щиросердних висловлювань, відкритий вираз обличчя, прямий погляд; узгодженість між собою жестів, міміки, інтонацій); *визнання авторитетності дорослого* (показники: демонстрування своїх можливостей та досягнень; звернення з широкого кола питань, уважне вислуховування відповідей щодо них; наслідування поведінки та висловлювань; домагання позитивної оцінки).

Відповідно до структури досліджуваного феномену схарактеризовано низький, середній, високий *рівні* сформованості структурних компонентів довірливого ставлення дітей 5-6 років до дорослих.

Засвідчено різну міру, модальність, стабільність і повноту прояву довірливого ставлення старших дошкільників до педагогів і батьків, що зумовило висновок про неможливість уніфікації проявів лише за рівнями. З урахуванням зазначених рівнів та багатоваріантністю їх збалансованості між собою за структурними компонентами доведено доцільність визначення і характеристики *типів* довірливого ставлення дітей: оптимально довірливий; обережно довірливий; надмірно довірливий; недовірливий.

3. Встановлено чинники впливу на сформованість довірливого ставлення дітей (стать, вік і особливості спілкування). Визначено, що дівчатка порівняно з хлопчиками є більш довірливими, що засвідчив кількісний їх розподіл за типами. Встановлено, що між 5- і 6-річними дітьми відсутні статистично достовірні розбіжності у розподілі за типами. З'ясовано, що вік і стать досліджуваних впливає на процес формування їхнього довірливого ставлення, однак цей вплив у зазначеному віковому діапазоні (від 5 до 6-ти років) не є вирішальним.

З'ясовано, що батьки і вихователі дошкільних навчальних закладів відіграють важливу роль у процесі формування довірливого ставлення дітей. Підтверджено, що особистість у старшому дошкільному віці визначається високою чутливістю до вияву педагогами і батьками довіри, співчуття і

співпереживання, здатністю визначати стратегію власної поведінки за зразком поведінки значущих дорослих. Результати проведеного дослідження засвідчують наявність прямого зв'язку між особистісним спілкуванням дорослих з досліджуваними, специфікою виховних впливів на них та результативністю процесу формування довірливого ставлення.

Зафіксовано існування чинників, що заважають формуванню довірливого ставлення дітей 5-6 років до дорослих, основними з яких є: порушення дорослими обіцянок, омана очікувань, позбавлення комунікації внаслідок постійної зайнятості, неухважність, відмова підтримати і допомогти у скрутних або конфліктних ситуаціях, невміння зберігати секрети, обговорення поведінки дитини з іншими дорослими (дітьми) в її присутності, обмеження самостійності, несправедливе ставлення, страх покарання, насміхання, негативне емоційне тло спілкування. Засвідчено недостатнє усвідомлення педагогами й батьками досліджуваних важливості формування довірливого ставлення до рідних і знайомих дорослих.

4. Визначено, теоретично обґрунтовано та упроваджено у практику *педагогічні умови* формування у дітей довірливого ставлення до дорослих: збагачення знань дітей про довіру, її доцільну міру, значення у виховному процесі ДНЗ та сім'ї; вправлення дошкільників в умінні конструювати довірливі взаємини з дорослими; збільшення питомої ваги особистісного спілкування педагогів і батьків з дошкільниками, забезпечення його збалансованості з діловим; створення вихователями та батьками ціннісно насиченого середовища шляхом використання традиційних та інноваційних виховних методів.

Методами формування довірливого ставлення дошкільників до вихователів і батьків визначено: індивідуальні бесіди, тренінгові ігри і вправи, ігри з елементами піскової терапії, пантомімічні етюди, психогімнастичні вправи, читання і аналіз художніх творів, авансування довіри, оцінка поведінки, приклад довірливого ставлення дорослого, заохочення до вияву довіри.

До ефективних форм роботи з виховання довірливого ставлення увійшли: ситуації морального вибору, тематичні заняття, ігри-вправи, створення «Щоденнику мого життя». Зазначено доречність забезпечення балансу групових та індивідуальних форм у роботі з досліджуваними різних типологічних груп, залучення до них членів родин та вихователів.

Шляхом контрольного зрізу зафіксовано розподіл респондентів за типами довірливого ставлення: оптимально довірливий (59,5 % – ЕГ, 46,6 % – КГ); обережно довірливий (40,5 % – ЕГ, 45,6 % – КГ); надмірно довірливий (0 % – ЕГ, 2,9 % – КГ); недовірливий (0 % – ЕГ, 4,9 % – КГ). Порівняння результатів контрольного та констатувального етапів, аналіз статистичних даних засвідчили позитивну динаміку у сформованості когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного структурних компонентів довірливого ставлення дітей. З'ясовано, що зазначені зміни переважно стосуються дітей ЕГ і незначною мірою – КГ. Встановлено відмінності у загальному розподілі дітей

за типами довірливого ставлення після проведення з учасниками експериментальної групи виховної роботи; зафіксовано кількісні зміни у складі типологічних груп після формувальних впливів.

Результати контрольного етапу продемонстрували, що у педагогів і батьків поглибилися та систематизувалися знання особливостей формування і підтримки довірливих взаємин з дітьми старшого дошкільного віку, збагатився досвід довірливої взаємодії, внаслідок чого відбулися позитивні зрушення у ставленні та поведінці, що знайшло своє відображення в результатах дослідження.

Це підтверджує дієвість визначених і впроваджених педагогічних умов та методів формування довірливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до вихователів ДНЗ і батьків.

Проведене дослідження не вичерпує усіх проблем, пов'язаних з формуванням у дітей довірливого ставлення до рідних та близьких дорослих. *Перспективою* подальшої роботи є вивчення впливу недовірливого ставлення до рідних і близьких дорослих на особистісний розвиток дитини дошкільного віку; дослідження наступності у формуванні довірливого ставлення дитини до дорослих та однолітків на різних етапах онтогенезу.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, рекомендовано впровадити у виховну роботу ДНЗ комплекс тематичних занять та ігор з елементами піскової терапії циклу «Будуємо країну Довіряндію», методики виховної роботи з дітьми різних типологічних груп, запровадити в систему педагогічної освіти тренінг для батьків та педагогічну вітальню для вихователів «Стежкою довіри».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Савченко І. Д. Генеза виникнення та формування довіри у дітей. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти / І. Д. Савченко // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ, 2002. – Вип. 24. – С. 112–116.

2. Савченко І. Д. Проблема виникнення та функціонування довіри: міждисциплінарний підхід / І. Д. Савченко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ – Житомир : Волинь, 2003. – Кн. 1. – С. 192–197.

3. Савченко І. Д. Стиль сімейного виховання як фактор формування довірчого ставлення дітей до батьків / І. Д. Савченко // Вісник Глухівського державного педагогічного університету імені Олександра Довженка : зб. наук. праць / Глухівський ДПУ ім. О. Довженка ; редкол.: О. І. Курок (відп. ред.) [та ін.]. – Глухів : ГДПУ ім. О. Довженка, 2007. – Вип. 9 – С. 104–108. (Серія: Педагогічні науки).

4. Савченко І. Д. Особливості психолого-педагогічного дослідження довіри дітей старшого дошкільного віку до дорослих / І. Д. Савченко // Вісник Інституту розвитку дитини : зб. наук. праць. – Київ : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 22. – С. 120–125. (Серія: Філософія, педагогіка, психологія).

5. Савченко І. Д. Проблема дослідження довірливого ставлення дітей 5-6 років до дорослих / І. Д. Савченко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол.ред.) та інші]. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2013. – Вип. 47. – С. 255–262.

6. Савченко І. Д. Реалізація моделі формування довірливого ставлення в дітей 5-6 років до дорослих в умовах дошкільного навчального закладу» / І. Д. Савченко // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Інститут педагогіки НАПН України ; [гол. ред. Лабунець В. М.]. – Кам'янець-Подільський, 2016. – Ч. 2, Вип.20 (1-2016). – С. 255–261.

Статті у зарубіжних виданнях

7. Savchenko I. D. The research of peculiarity of trust relationship in dyad «adult-preschool child» / I. D. Savchenko // L'Association 1901 "SEPIKE". – Osthofen, Deutschland, 2014. – С. 26–29.

8. Savchenko I. D. Methodic aspects of trust relationship formation in children of 5-6 years toward parents and family members / I. D. Savchenko // L'Association 1901 "SEPIKE" Ausgabe 10. – Osthofen, Deutschland, 2015. – С. 32–35.

Статті одноосібні у наукових виданнях України

9. Савченко И. Д. «Исследование доверительного отношения детей 5-6 лет к взрослым: компоненты и типология / И. Д. Савченко // Сборник научных трудов Sworld. – Иваново : МАРКОВА АД, 2013. – Вип. 4, т. 18. – С. 21–28.

10. Савченко І. Д. Методи та засоби формування довірливого ставлення дітей 5-6 років до батьків та педагогів // Сборник научных трудов Sworld. – Иваново : МАРКОВА АД, 2015. – Вип. № 4 (41), т. 7. – С. 15–19.

Статті у матеріалах науково-практичних конференцій

11. Савченко І. Д. Педагогічні умови формування базової довіри до батьків у дітей 1 року життя / І. Д. Савченко // Сучасні наукові дослідження – 2008 : зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конференції. – Миколаїв : НУК, 2008. – Т. II. – С. 215–219.

12. Савченко И. Д. Педагогическое общение как фактор формирования доверительного отношения дошкольников ко взрослым / И. Д. Савченко // Психолого-педагогические основы проектирования инновационной образовательной среды : сборник научных работ студентов, аспирантов, молодых ученых / под ред. докт. психол. наук, проф. Н. В. Матяш. – Брянск : РИО, БГУ, 2012. – С. 113–118.

13. Савченко И. Д. Доверительное отношение к взрослым как условие успешной социализации старших дошкольников / И. Д. Савченко // Преемственность между дошкольным и начальным общим образованием в

умовиях введеия Федерального государственного образовательного стандарта : материалы Международной науч.-практ. конференции. – Таганрог : Изда-во ГПИ им. А. П. Чехова, 2013. – С. 87–90.

14. Савченко И. Д. Формирование доверительных отношений между родителями и детьми старшего дошкольного возраста средствами народной педагогики / И. Д. Савченко // Этнопедагогика: история и современность : материалы Международной науч.-практ. Конференции / УОМГПУ им. И. П. Шамякина. – Мозир, 2013. – С. 272–275.

АНОТАЦІЇ

Савченко І. Д. Педагогічні умови формування в дітей 5-6 років довірливого ставлення до дорослих. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2016.

Дисертація присвячена проблемі формування в дітей 5-6 років довірливого ставлення до дорослих. Шляхом теоретичного аналізу розкрито сутність і структуру довірливого ставлення дітей старшого дошкільного віку.

Визначено критерії і показники, схарактеризовано рівні сформованості структурних компонентів і виявлено типи довірливого ставлення дітей 5-6 років до дорослих.

Встановлено чинники впливу на формування у дітей 5-6 років довірливого ставлення до рідних та близьких дорослих (стать, вік, характер спілкування дітей з вихователями і батьками).

Визначено та експериментально перевірено педагогічні умови (збагачення знань дітей про довіру, її доцільну міру, значення у виховному процесі ДНЗ та сім'ї; вправлення дошкільників в умінні конструювати довірливі взаємини з дорослими; збільшення питомої ваги особистісного спілкування педагогів і батьків з дошкільниками, забезпечення його збалансованості з діловим; створення вихователями та батьками ціннісно насиченого середовища шляхом використання традиційних та інноваційних виховних методів) і методи формування в дітей 5-6 років довірливого ставлення до дорослих.

Ключові слова: діти 5-6 років, довірливе ставлення, типи довірливого ставлення, педагогічні умови, методи, форми.

Савченко И. Д. Педагогические условия формирования у детей 5-6 лет доверительного отношения к взрослым. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, 2016.

Диссертация посвящена проблеме формирования у детей 5-6 лет доверительного отношения к взрослым. Определено понятие «доверительное

отношение» как избирательная, сознательная, эмоционально насыщенная направленность ребенка на общение и продуктивное взаимодействие со взрослыми, открытость контактам с ними.

Выделены структурные компоненты доверительного отношения старших дошкольников ко взрослым: когнитивный (представления ребенка о взрослом как участнике доверительных отношений, знания его моральных качеств, умение рассказать о своем отношении и адекватно охарактеризовать взрослого как достойного/не достойного доверия); эмоционально-ценностный (способность дошкольника эмоционально воспринимать, дифференцировать, оценивать свойства взрослого, придавать им значение и личностный смысл, эмоционально реагировать на проявления доверительного/недоверительного отношения к себе); поведенческий (способность ребенка 5-6 лет проявлять доверительное отношение к взрослым своими действиями и поступками, руководствуясь моральными стандартами, контролировать и регулировать свои эмоциональные, вербальные и поведенческие проявления).

Определены критерии и показатели сформированности доверительного отношения детей 5-6 лет к взрослым: ощущение безопасности (раскованное и непринужденное поведение; оптимизм, позитивный эмоциональный настрой; контакт на короткой дистанции; развернутое и спокойное общение); ощущение надежности (обращение по личным и деловым вопросам; готовность поделиться своими секретами; обращение за помощью в сложных ситуациях; уверенность в соблюдении данных обещаний); уверенность в искренности высказываний и поведения (откровенное, живое и энергичное выражение своих чувств; использование чистосердечных высказываний, открытое выражение лица, прямой взгляд; согласованность между собой жестов, мимики, интонации); признание авторитетности взрослого (демонстрация своих возможностей и достижений; обращение по широкому кругу вопросов, внимательное выслушивание ответов на каждый; подражание поведению и высказываниям; стремление к положительной оценке).

Охарактеризованы типы доверительного отношения детей (оптимально доверчивый; осторожно доверчивый; чрезмерно доверчивый; недоверчивый) с учетом его разной степени, модальности, стабильности и полноты проявления, что обусловило невозможность унификации проявлений только по уровням.

Установлены факторы влияния на процесс формирования доверительного отношения детей ко взрослым: пол, возраст и характер общения с родителями и воспитателями дошкольных учебных заведений.

Определены, теоретически обоснованы и экспериментально проверены педагогические условия формирования доверительного отношения детей ко взрослым: обогащение знаний детей о доверии, его целесообразной мере, значении в воспитательном процессе детского сада и семьи; упражнения дошкольников в умении конструировать доверительные отношения со

взрослыми; увеличение личностного общения педагогов и родителей с дошкольниками, обеспечение его сбалансированности с деловым; создание воспитателями и родителями ценностно насыщенной среды путем использования традиционных и инновационных методов формирования у детей старшего дошкольного возраста доверительного отношения к родителям и педагогам.

Определены целесообразные методы (индивидуальные беседы, тренинговые игры и упражнения, игры с элементами песочной терапии, пантомимические этюды, психогимнастические упражнения, чтение и анализ художественных произведений, авансирование доверия, оценка поведения, пример) и эффективные формы (ситуации морального выбора, тематические занятия с элементами песочной терапии, игры-упражнения, создание «Дневника моей жизни», поощрение к проявлению доверия) формирования доверительного отношения дошкольников к воспитателям и родителям с учетом баланса групповых и индивидуальных форм в работе с испытуемыми разных типологических групп, привлечением к ним членов семей и воспитателей.

Ключевые слова: дети 5-6 лет, доверительное отношение, типы доверительного отношения, педагогические условия, формы, методы.

I. D. Savchenko. Pedagogical Conditions of Forming 5-6-Year-Old Children's Trustful Attitude to Adults. – Printed as manuscript.

Dissertation for a scientific degree of PhD in Pedagogy in the speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to the issue of forming 5-6-year-old children's trustful attitude to adults. Based on the analysis of scientific and educational literature, the content and structure of trustful attitude of senior preschool children are defined. The criteria and indicators of formation of 5-6-year-old children's trustful attitude to adults are determined. Low, medium and high levels of formation of trustful attitude structural components are detected; its types (optimally trustful, very trustful, cautiously trustful, distrustful) are characterized. The importance of parents and teachers of preschool educational institutions in the process of forming 5-6-year-old children's trustful attitude to adults is established. The system of work on forming senior preschool children's trustful attitude is created. The efficacy of the pedagogical conditions and forms and methods of forming 5-6-year-old children's trustful attitude to adults are determined, theoretically substantiated and experimentally tested.

Keywords: 5-6-year-old children, forming, trustful attitude, types of trustful relationships, pedagogical conditions, forms, methods.

Підп. до друку 24.10.2016.
Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 1,9. Тираж 110 пр. Зам. №3037
Облік.-вид. арк. 1,09. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Видавництво Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка.
41400, м. Глухів, Сумська обл., вул. Києво-Московська, 24,
тел/факс (05444) 2-33-06.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи СМв №046 від 16 червня 2014 року

Видруковано у редакційно-видавничому відділі
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка.
41400, м. Глухів, Сумська обл., вул. Києво-Московська, 24,
тел/факс (05444) 2-33-06.